

La conquesta romana i la planificació del territori a Mallorca

Jordi Amengual i
Quetgles
Jaume Cardell i
Perelló
Lluís Moranta i
Jaume

Mayurqa
(2003), 29:
11-26

LA CONQUESTA ROMANA I LA PLANIFICACIÓ DEL TERRITORI A MALLORCA

Jordi Amengual i Quetgles
Jaume Cardell i Perelló
Lluís Moranta i Jaume

RESUMEN: La intervención militar romana en Mallorca (123-122 aC) y la planificación de la explotación económica y el asentamiento de colonos supusieron un cambio profundo en la historia de la isla. En el presente artículo analizamos algunos de los factores que motivaron la conquista romana, así como la planificación ortogonal que evidencian las excavaciones de *Pollentia* y elementos de una parcelación catastral en el *ager* de Mallorca, que corroboran un asentamiento colonial de notable intensidad y alcance.

PALABRAS CLAVE: Mallorca, conquista romana, planificación ciudad y territorio, *centuriatio*, *Pollentia*.

ABSTRACT: The Roman military intervention in Majorca (123-122 BC) and the planning of the economic exploitation and the establishment of settlers supposed a deep change in the history of the island. In this present paper we analyze some of the factors that motivated the Roman conquest, as well as the orthogonal planning that demonstrate the excavations of *Pollentia* and some elements of a cadastral plot in the Majorcan *ager*, which corroborate a considerable and far reaching colonial settlement.

KEY WORDS: Majorca, Roman conquest, city and territory planning, *centuriatio*, *Pollentia*.

1. ALGUNES CONSIDERACIONS SOBRE LA CONQUESTA ROMANA DE LES *BALIARES*¹

No és objecte d'aquest treball dissertar sobre el tema tan debatut de la conquesta de les Illes Balears per part de Roma, ni tan sols abundar en la controvèrsia sobre les motivacions subjacents rere l'expedició meteliana del 123 aC, però sembla congruent amb els nostres objectius fer un breu repàs dels arguments que aporta la tradició a propòsit de la conquesta i l'assentament de població romana a les Illes per tal d'afegir proves a la hipòtesi que la conquesta militar podria haver estat la fase prèvia indispensable d'un pla preconcebut que preveia com a objectiu primordial el control definitiu de l'arc nord-

¹ Aquesta és, com és ben sabut, la correspondència llatina de les *Gymnestai* gregues, identificades només amb Mallorca i Menorca, mentre que el topònim *Pityoussai* feia referència a Eivissa i Formentera, tal com es palesa a Ptolomeu II, 6, entre d'altres. *Vid.* també al respecte BLANES I BLANES, C.; BONET I ROSSELLÓ, J.; FONT I JAUME, A.; ROSSELLÓ I CALLEJAS, A. M. *Les Illes a les fonts clàssiques*. Ciutat de Mallorca 1990, pàgs. 25-28 i GARCÍA RIAZA, E.; SÁNCHEZ LEÓN, M^a. L. *Roma y la municipalización de las Baleares*, Ciutat de Mallorca 2000, pàgs. 13-14.

occidental de la Mediterrània i, simultàniament, l'explotació integral dels recursos agropecuaris de l'arxipèlag de les Balears.

És ben coneguda de tots la unanimitat dels autors antics a l'hora de justificar la decisió del Senat de Roma de conquerir les *Baliares* a causa de la pirateria que infestava els mars de l'Arxipèlag, una unanimitat no tan compartida, en canvi, pels estudiosos actuals, les opinions dels quals fluctuen entre l'acceptació del furor piràtic com a principal causa de la conquesta i la conjeturació de motivacions més profundes: interferències comercials, obtenció de noves terres,² reclutament de foners, rutes de connexió ràpides,³ interessos polítics.⁴ En realitat, però, també entre els autors antics hi havia diferències de matís; mentre que Estrabó considerava la pirateria com un fenomen exogen amb el qual hi varen col·laborar només alguns illencs,⁵ Florus establia sense pal·liatius la identificació automàtica entre pirates i pobladors insulars.⁶ Aquesta diferent perspectiva d'ambdós autors ha provocat una certa reserva entre els estudiosos a l'hora d'acceptar que els baleàrics poguessin col·locar les rutes comercials romanes entre Hispània i Itàlia en escac, reserva que augmenta de magnitud si observam que el text de Florus no resisteix una mínima revisió crítica al respecte⁷ i que, immediatament després d'haver adjudicat als balears —que considera *homines feros atque silvestres*— l'autoria de les malifetes piràtiques, ens parla de la precarietat de llurs naus i deixa entreveure unes comunitats instal·lades en el primitivisme i que, per tant, pocs entrebancs podien oposar al trànsit marítim proper al litoral de les Illes.⁸

És en aquest punt que una anàlisi detinguda dels escassos textos que sobre la vinguda dels romans a les Illes han arribat a nosaltres conjugats amb les aportacions dels darrers estudis arqueològics i cadastrals, ens permet albirar alguns aspectes sota una nova llum i plantejar alguns interrogants sobre les intencions de Roma a les Illes Balears a partir del 123 aC. En primer lloc, crida l'atenció la insistència dels autors antics a l'hora de caracteritzar la feracitat de les terres de les Balears. Així doncs, Estrabó comenta que les dues *Gymneslai* disposaven de terres fèrtils i bons ports; algunes línies més endavant, en una nova i flagrant contradicció amb Florus, ens diu que els illencs conformaven comunitats pacífiques —*eirenaioi*— a causa precisament de la fertilitat de llurs terres; i encara a continuació insisteix que, com a conseqüència d'aquesta fertilitat, són ullats per nombrosos visitants, la qual cosa explicaria llur prevenció contra els estrangers. Fins i tot, a propòsit de la comentada plaga de conills, Estrabó destaca, una vegada més, la feracitat de les terres insulars que, a més, estan desproveïdes d'animàlia.⁹ Altres autors també fan aportacions referides a la bona productivitat de les terres de les Balears¹⁰ i concreten referències sobre la qualitat d'alguns dels productes insulars com el vi, comparable als

² ORFILA, M.; CARDELL, J. «Pollentia i les fonts escrites», ORFILA, M. (ed.) *El Fòrum de Pollentia. Memòria de les campanyes d'excavacions realitzades entre els anys 1996 i 1999*, Ajuntament d'Alcúdia 2000, pàgs. 27.

³ ZUCCA, R. *Insulae Baliares. Le isole Baleari sotto il dominio romano*, Roma 1998, pàgs. 94-96; ROLDÁN, J. M., AA. VV. *Historia de España Antigua. II. Hispania romana*, Madrid 1995, pàgs. 103.

⁴ MORGAN, M. G. «The Roman Conquest of the Balearic Isles», *CSCA* 2, 1969, pàgs. 217-231.

⁵ Str. III, 5, 1.

⁶ Flor. I, 43.

⁷ Tal com molt bé destaquen GARCÍA RIAZA, E.; SÁNCHEZ LEÓN, M^a. L. *Municipalización*, pàgs. 27.

⁸ En endavant, quan usem el terme *illes Balears*, *Illes*, *Balears*..., ho farem en el sentit que tenia a l'Antiguitat grecoromana, això és: l'arxipèlag format per Mallorca i Menorca.

⁹ Str. III, 5, 1-2.

¹⁰ Diod. V, 17.

millors d'Itàlia, o sobre el blat, d'un rendiment envejable.¹¹ Tot plegat pot fer pensar en una intenció d'explotació agrària de les Illes per part dels romans, i no hem de descartar la possibilitat que aquesta intenció s'hagués ponderat i planificat d'antuvi, amb la qual cosa el Senat de Roma pretendria satisfer les perspectives d'ampliació de mercats dels *negotiatores*¹² i, alhora, avançar-se a les estratègies polítiques de Gai Grac d'acaparar les voluntats del grup eqüestre.

Un segon aspecte que al nostre parer mereix una especial atenció és la tan debatuda referència estraboniana als tres mil colons procedents d'Ibèria que acompanyaren Metel —*epoikous triskhiliou ton ek tes Iberias Romaion*—¹³ i que constitueixen, sens dubte, un contingent no gens menyspreable en relació amb el context geogràfic que ens ocupa, el d'unes petites illes de la Mediterrània occidental. Nosaltres només ens aproximarem tangencialment tant a la controvèrsia sobre la cronologia més factible per a l'arribada d'aquests colons¹⁴ com a l'origen d'aquests repobladors,¹⁵ perquè no resulta essencial als nostres propòsits; en canvi, el que sí que resulta rellevant als nostres interessos és destacar que en grec el terme *époikos* té connotacions d'assentament colonial llunyà i definitiu. Així doncs, entre la data del desembarcament de Metel i la cada cop més probable del segon quart del segle I aC, segons les dades arqueològiques¹⁶ i també numismàtiques,¹⁷ les Illes reberen una important injecció demogràfica que va tenir implicacions a tots els nivells: constructiu, comercial, econòmic, etc. Efectivament, l'arribada de tres mil colons constitueix, sens dubte, un important contingent que adquireix una magnitud relativa destacable si el comparam amb la població total xifrada per a les Balears en aquest moment en uns vint-i-cinc o trenta mil individus,¹⁸ la qual cosa representaria un creixement demogràfic d'entre el 10 i el 15%. Aquest increment poblacional, que per si sol hem d'entendre com a prou notable, encara pot matisar-se a l'alça si tenim en compte les baixes entre la població indígena, sembla que importants —*plurima incolarum caede*—¹⁹ que es produïren durant les operacions militars metelianes. Tot plegat, tant si es tracta de repobladors provinents d'Hispania, encara que no obligatòriament hispans,²⁰ com si es tracta de veterans desmobilitzats,²¹ gairebé una legió de soldats d'infanteria pesant,²² permet pensar en un pla de conquesta i posterior explotació possiblement dissenyat i planificat d'antuvi per Roma.

¹¹ Plin. XIV, 71; XVIII, 67.

¹² ROLDÁN, J. M. *HEA*, pàgs. 103.

¹³ Str. III, 5, 1.

¹⁴ *Vid.* la més recent aportació al respecte a GARCÍA RIAZA, E.; SÁNCHEZ LEÓN, M^a. L. *Municipalización*, pàgs. 51-66.

¹⁵ *Vid.* un estat de la qüestió a ARRIBAS, A. *La Romanització de les Illes Balears*, Lliçó inaugural del curs 1983-1984 de la UIB, Ciutat de Mallorca, 1983, pàgs. 17-18 i a ORFILA, M. *Fòrum*, pàg. 27.

¹⁶ Així semblen demostrar-ho les últimes campanyes arqueològiques dutes a terme a *Pollentia* i recollides a ORFILA, M. *Fòrum*, pàgs. 132 i seg.

¹⁷ MATTINGLY, H. B. «Roman Pollentia: Coinage and History», ARRIBAS, A. (ed.) *Pollentia 3. Estudio de los materiales, I, Sa Portella, excavaciones 1957-1963*, Ciutat de Mallorca 1983, pàgs. 245-251.

¹⁸ ALZINA, J.; BLANES, C.; FIOL, P. *Història de Mallorca, I*, Ciutat de Mallorca ² 1989, pàgs. 108.

¹⁹ Oros. V, 13, 1.

²⁰ WILSON, J. N. *Emigration from Italy in the Republican Age of Rome*, Manchester 1966, pàgs. 15-22.

²¹ MORGAN, M. G. *CSCA* 2, 1969, pàgs. 43.

²² NICOLET, C. *Roma y la conquista del mundo mediterráneo. 264-27 a. de J.C.*, Barcelona 1982, pàgs. 229; GARLAN, Y. *La guerra en la Antigüedad*, Madrid 2003, pàgs. 92; ambdós seguint Pol. VI, 21, 10.

L'arribada de tres mil homes que posaven peu a les Illes per romandre-hi definitivament suposa un acompanyament simultani o immediatament posterior de famílies i pertinences, que encara degueren augmentar més les dimensions del col·lectiu de nouvinguts per als quals la futura forma de manteniment no podia ser altra que l'explotació d'una parcel·la rústica concedida per l'Estat romà. Si efectivament Metel arribà acompanyat d'aquests repobladors, està clar que ho va fer amb la intenció de, una vegada acabades les operacions militars de conquesta i sotmetiment, que no havien de suposar seriosos entrebancs per a Roma, començar una segona fase de parcel·lació i repartiment de terres en vistes a l'explotació econòmica del territori i al subveniment de les necessitats dels nous pobladors vinguts d'Hispania.

Finalment i en tercer lloc, arribats en aquest punt i a partir de la coincidència cronològica evident, resulta irresistible cercar una connexió versemblant i inserir l'episodi de conquesta i posterior poblament i explotació agrària de les Balears en la seqüència general d'esdeveniments que es produïen en la convulsa Roma del moment i dels quals eren protagonistes els germans Grac i llur ambiciós programa de reforma agrària.²³ De fet, existeix un corrent d'opinió que vincula l'assentament de població vinguda d'Hispania a les Illes, immediatament després de la conquesta, amb la política engegada pel més jove dels Grac en el sentit d'estendre les fundacions colonials a les províncies, on Roma tenia recursos gairebé il·limitats de terres, i evitar d'aquesta manera entrar en conflicte amb els aliats itàlics a qui, molt prudentment, Gai Grac no va exigir la devolució de terres pertanyents a l'Estat romà.²⁴ En l'actual estat de les nostres informacions, però, fóra difícil trobar una vinculació directa entre els plans de reforma agrària de Tiberi i Gai Grac i l'arribada dels romans a les illes Balears, i els motius són diversos.

Un d'aquests motius rau en el fet que la *lex agraria* de Gai Grac, tot i que va aconseguir que la comissió triumviral per al repartiment de terres pogués disposar no tan sols de l'*ager publicus* itàlic, sinó també extraitàlic, estava pensada, bàsicament, per a l'assentament de ciutadans romans i llatins de la península Itàlica. En canvi, Estrabó ens informa, per al cas de les illes Balears, de tres mil colons romans provinents d'Ibèria. La referència estraboniana, malauradament, no ens permet escatir si aquests colons eren oriünds d'Ibèria o si hi havien arribat des d'Itàlia, i tampoc no ens il·lustra sobre si es tractava de població civil o militar.

Un segon argument que, al nostre parer, permet dubtar de les connexions amb els plans colonials graquians és l'escassa probabilitat que en el lapse temporal transcorregut des de l'arribada d'Escipió a la península Ibèrica, aproximadament un segle des de 218 aC, s'hagués concentrat a Hispania un contingent tan important de civils d'origen itàlic que justificàs la necessitat de colonitzar terres en els arxipèlags adjacents.²⁵ I si, en canvi, ens fixam en la hipòtesi que considera els colons citats per Estrabó com a soldats romans que serviren a Hispania,²⁶ també es plantegen serioses reserves a l'hora d'acceptar la fundació de colònies de veterans abans de la reforma militar de Màrius (107 aC), moment a partir del qual els *proletarii* sense propietats s'allisten a l'exèrcit precisament per obtenir, al final de llur contracte amb l'Estat, una compensació en forma de terra; però aquest no era el cas

²³ ALZINA, J.; BLANES, C.; FIOL, P. *Història*, pàgs. 111-112.

²⁴ MANGAS, J. *Historia Universal. Edad Antigua.*, I b, Barcelona 1999, pàgs. 161.

²⁵ Així ho expressa ARRIBAS, A. *Romanització*, pàgs. 17 en contra de WILSON, J. N. *Emigration*, pàgs. 22.

²⁶ GABBA, E. «Le origine della Guerra Sociale e la vita política dopo l'89 a.C.», *Athenaeum* XXXII, 1954, pàgs. 293-345; KNAPP, R. C. *Aspects of the Roman Experience in Iberia, 206-100 B.C.*, Valladolid 1977, pàgs. 137.

de l'exèrcit de ciutadans propietaris (*adsidui*) el 123 aC, encara que ja immers en una profunda i irreversible crisi.²⁷

Finalment, un darrer argument que estableix dubtes fonamentats a l'hora de vincular directament els assentaments metelians a les Balears amb el programa de colonitzacions de Gai Grac, deriva del fet que a partir de 133 aC, i després de vèncer el bastió de resistència celtibèrica a Numància, Roma havia superat definitivament el marge del riu Duero i, per tant, disposava de vastíssimes possibilitats territorials per dur a terme qualsevol pla d'assentament colonial al continent, encara que fora d'Itàlia. Per aquest motiu no sembla del tot versemblant l'interès per colonitzar terres insulars, sempre més exigües i molt més difícils de conquerir i repoblar.

Per tots aquests motius més amunt exposats, l'arribada d'una expedició consular a les Illes hauria de respondre a una motivació diferent, encara que relacionada, per oposició, amb el programa agrari graquí. Semblaria factible que el Senat de Roma hagués pres la iniciativa d'enviar un dels cònsols de 123 a la conquesta de les Balears com a mesura profilàctica per assegurar l'eradicació de l'arc nord-occidental de la Mediterrània d'interferències piràtiques i guanyar així la partida a Gai Grac en les seves estratègies d'aproximació als *negotiatores* utilitzant l'esquer dels interessos econòmics a Hispània.²⁸

El següent aspecte que hem de considerar, encara que de difícil resolució, és el que planteja l'extens lapse temporal entre el final de la II guerra púnica (Zama, 202 aC) i la conquesta de les Balears, període durant el qual les referències al subarxipèlag format per Mallorca i Menorca són molt escasses i en què alguns autors han volgut veure un augment de la independència de gestió de les *Gymnesias* respecte de la capitalitat insular que tradicionalment havia exercit *Ebusus*. En aquest sentit, sembla evident el viratge decididament filoromà de les dues illes septentrionals des que el 217 aC una delegació balear sol·licita la pau a Escipió, que acabava d'atacar *Ebusus* sense èxit.²⁹ Aquesta aproximació diplomàtica a Roma es veu corroborada a partir d'indícis com l'hostil rebuda que els balears dispensaren a la flota del general cartaginès Magó quan pretenia treure les naus al litoral mallorquí per passar l'hivern de 206-205 aC a recer.³⁰ Encara que no resulta essencial per als nostres objectius aquesta controvèrsia sobre la unitat d'acció de l'arxipèlag Balear a partir de finals de la II guerra púnica,³¹ sí que ho és, en canvi, constatar que els contactes de les Balears amb el món romà ja havien començat abans de la conquesta meteliana, i avui tenim proves arqueològiques que corroboren l'arribada a les Illes de productes d'origen italià i grec a través dels comerciants púnics.³² Aquest flux comercial molt possiblement es degué intensificar a partir del pacte de federació que Roma estableix amb *Ebusus* en algun moment de la primera meitat del segle II aC³³ i que degué convertir la ciutat ebusitana en el principal centre de redistribució de productes italics i d'altres nuclis, ara controlats per Roma, cap a tots els punts de l'arxipèlag Balear, tal com testimonia la troballa a *Ebusus* de tipus monetals campanians datats al segle III aC.³⁴

²⁷ ARRIBAS, A. *Romanització*, pàgs. 17-18.

²⁸ ROLDÁN, J. M. *HEA*, pàgs. 103, seguint MORGAN, M. G. *CSCA* 2, 1969, pàgs. 217-231.

²⁹ Liv. XXII, 20, 7.

³⁰ ZUCCA, R. *Insulae Baliares*, pàgs. 87-89.

³¹ Vid. al respecte GARCÍA RIAZA, E. «Ciudades federadas de Baleares en la Antigüedad», *Mayurqa* 25, 1999, pàgs. 169-176.

³² ALZINA, J.; BLANES, C.; FIOL, P. *Història*, pàgs. 108.

³³ COSTA, B.; FERNÁNDEZ, J. H. «Les Illes Pitiüses: de la Prehistòria a la fi de l'època Púnica», *X Jornades Estudis Històrics Locals, La Prehistòria de les Illes de la Mediterrània occidental*, Ciutat de Mallorca 1992, pàgs. 342-343.

³⁴ ROLDÁN, J. M. *HEA*, pàgs. 102.

Així les coses, resulta versemblant suposar que en el moment del desembarcament de l'expedició de Metel les comunitats indígenes illenques ja feia algunes dècades que rebien l'influx itàlic, possiblement en diferents graus i en unes proporcions que resulten difícils de precisar segons la pròpia ubicació geogràfica i la permeabilitat a les noves externes.³⁵ De la mateixa manera que Roma, en el moment de decidir la conquesta militar de l'Arxipèlag, ja en tenia un coneixement fonamentat i, plausiblement, uns plans d'assentament i explotació de llurs recursos que ultrapassaven un simple domini militar. A partir d'aquests supòsits és lògic esperar alguna evidència física sobre el territori de les illes Balears que permetés ratificar la suposició abans esmentada de dues fases d'ocupació prèviament planificades i ordenadament seqüenciades; primer la conquesta militar i després, en un espai cronològic més o menys diferit segons les prioritats polítiques i estratègiques de Roma, l'explotació dels recursos econòmics, fonamentalment agropecuaris, de les Illes. Fins al moment, les proves d'una planificació urbana acurada s'han manifestat de forma palesa en el tram urbà de *Pollentia*, primer en la zona residencial de sa Portella³⁶ i posteriorment en l'àrea pública del *forum*, on s'ha descobert l'aplicació d'una seqüència modular per al disseny reticular de les vies³⁷ i molt recentment s'ha bastit la hipòtesi d'un sistema d'orientació de la retícula urbana adaptat a les irregularitats topogràfiques i dels mecanismes que permetien traçar sobre el terreny el tramat invariablement ortogonal de carrers.³⁸ A partir d'aquest punt no resulta difícil inferir la possibilitat, molt plausible per altra banda, que aquesta meticulosa planificació i orientació del tram urbà tingués la seva correspondència en una paral·lela i complementària parcel·lació reticular de l'*ager* circumdant. Tot i que les evidències d'aquesta distribució cadastral de l'espai rural s'han resistit a sortir a la llum, sembla que comencen a manifestar-se un conjunt de proves sobre el pla parcel·lari de Mallorca³⁹ que corroborarien l'aplicació per part de Roma d'un pla integral d'explotació dels recursos agraris de l'Illa com a fase pautadament posterior a la conquesta militar de 123 aC.

2. LA PLANIFICACIÓ URBANA DE *POLLENTIA*

Una de les abans esmentades possibles evidències físiques d'aquesta planificació i de les intencions de colonització permanent i estable és la constatació del sistema d'implantació del traçat urbà de la ciutat de *Pollentia*. Per sort, es tracta d'una ciutat que va quedar abandonada i que no té, com *Palma*, estructures sobreposades que en dificulten la comprensió.

L'estudi arquitectònic i geomètric dels elements urbans excavats fins a dia d'avui revelen la intenció de crear una ciutat de nova planta, que no sols segueix la tipologia

³⁵ En sentit contrari, ARRIBAS, A. *Romanització*, pàgs. 5, considera que la influència romana sobre les comunitats indígenes illenques fou de baixa intensitat durant molt de temps i que el procés d'aculturació era encara molt incipient un segle després de l'ocupació romana de les illes Balears, i en tot cas circumscriu únicament a un manlleu cultural d'aspectes externs.

³⁶ ORFILA, M. *Fòrum*, pàgs. 35-38.

³⁷ *Ibidem*, pàgs. 132-142.

³⁸ ORFILA, M.; MORANTA, L. «Estudio del trazado regulador del foro de *Pollentia* (Alcudia, Mallorca)», *AEArq* LXXIV, 2001, pàgs. 223-226.

³⁹ CARDELL, J.; ORFILA, M. «Posible catastro romano en la isla de Mallorca», *Cuadernos de Prehistoria y Arqueología* 16-17, 1991-92, pàgs. 415-423.

perfectament ordenada de xarxa de vials encreuats ortogonalment, clarament apreciables a la zona de sa Portella i a la del *forum*, sinó que aquest traçat es va situar sobre el territori d'una manera prèviament planificada, i es preveien ja des del principi les dimensions de la ciutat i la capacitat poblacional. És, doncs, important, explicar aquí les proves de l'existència d'aquest traçat regulador geomètric, que acredita una voluntat de permanència en el mateix lloc de forma definitiva.

Sembla acreditat que la implantació de *Pollentia* se situa entre el segon i el tercer quart del segle I aC,⁴⁰ havien passat, per tant, uns cinquanta anys de la conquesta de les Balears. El que varen revelar els estudis del *forum* realitzats a partir del mes d'agost de 2000 fou que la regulació ortogonal i, per tant, geomètrica de la ciutat seguia un sistema de traçat regulador que es desenvolupava des del moment inaugural i a partir del *forum*.⁴¹ La modulació establerta des d'aquest punt quant a dimensions de vials, proporcions de les illes d'habitatges o tavernes, etc., és de tal manera que revela l'existència d'una planificació global que afectava tota la ciutat, és a dir, la forma i metodologia del traçat revela que es va fundar una ciutat de la qual es coneix o es preveien ja les proporcions totals que havia de tenir per complir el seu paper. Per això des del primer moment, com veurem, es defineixen les proporcions del *capitolium*, el *forum*, els vials... i, per tant, la capacitat quant a nombre d'habitants i, en conseqüència, les possibilitats de supervivència lligades al territori annex i el possible desenvolupament econòmic. Com veurem, l'amplitud d'aquest traçat és de tal manera que l'ordenació geomètrica analitzada explica la ubicació de les cases de sa Portella en relació amb el *forum*, dues zones separades per terrenys actualment sense excavar.

Quins són els elements que permeten establir aquesta teoria? L'anàlisi geomètrica dels elements urbans ubicats al *forum* és molt significativa i permet deduir el procés de projecte i de replantejament de la ciutat, el qual és aplicable a altres ciutats, com a prova.⁴²

El punt de partida d'allò anteriorment expressat consisteix en un element arquitectònic situat al *forum* de *Pollentia*, l'edicle, que té un emplaçament dins el *forum* aparentment deslligat de la resta dels edificis, perquè és l'únic element orientat segons el nord-sud solar, mentre que tota l'estructura urbana, és a dir el *forum* i tota la resta de la ciutat, té una orientació NNO-SSE.

A la fig. 1 es veu que l'emplaçament d'aquest element respecte a la resta d'elements arquitectònics del *forum* no és, en absolut, aleatori, si s'observa que l'eix de simetria major de l'edicle s'orienta exactament cap al centre del *capitolium* seguint la direcció del nord solar.⁴³ Aquests dos edificis guarden una relació entre si, ja que fins i tot la distància entre els centres d'ambdues figures és exactament la mateixa mida que té el costat menor del temple, 60 peus de 0,296 cm. Simultàniament, el centre de l'edicle dista 87 peus del centre del mòdul de la illeta de *tabernae* en direcció exactament oest, que té el costat menor d'aquesta mateixa mida. Els traçats geomètrics realitzats sobre la planimetria actual permeten deduir que l'emplaçament dels vials perimetrals al *forum* respon a una planificació i modulació ordenada segons l'emplaçament de l'edicle i l'ordenació, segons aquesta hipòtesi de treball, arribaria a la zona de sa Portella (Fig. 2). No entrarem aquí a

⁴⁰ ORFILA, M. *Fòrum*.

⁴¹ ORFILA, M.; MORANTA, L. *AEArq* LXXIV, 2001, pàgs. 219.

⁴² *Ibidem*, pàgs. 228-229.

⁴³ Hem de tenir en compte que el nord solar no coincideix amb el nord magnètic, a causa de la denominada declinació magnètica.

detallar la resta de relacions geomètriques de composició interna del fòrum que foren objecte del treball presentat en el seu dia. Tan sols volem recordar que, observada la fig. 1, ens trobam amb uns edificis regulats pel triangle 3:4:5, amb els centres geomètrics relacionats amb el centre de l'edicle segons l'orientació solar. També cal assenyalar que l'amplada dels vials, 29 peus, guarda relació amb l'amplada de la illeta de *tabernae* ($87 = 29 \times 3$).⁴⁴

Aquestes relacions de l'edicle amb el temple, la illeta de *tabernae* i la ubicació dels vials són reveladors del fet que l'edicle es degué situar simultàniament al replantejament de la illeta i del *capitolium*, ja que fer-ho posteriorment complint aquestes característiques d'ordenació tan rigorosa en l'emplaçament, amb edificis ja executats, hauria estat de gran dificultat. Per tant, es pot considerar que aquesta estructura «reticular» fos el *locus gromae* de la ciutat, el punt d'inici des d'on cal començar el traçat de tot l'entramat urbà i pot ser un *auguraculum*.⁴⁵ Això revelaria per una part un acte fundacional⁴⁶ solemne amb una intencionalitat augural de disseny de béns i ventures per a la nova colònia i per l'altra, un treball d'agrimensor, que consistiria en un projecte previ i un posterior traçat *in situ* d'aquest projecte.

Una constància addicional d'aquesta planificació es detecta sobre la base de l'existència de dos eixos d'ordenació: per una part el nord-sud de l'edicle i per l'altra, el NNO-SSE de la trama urbana, coexistent al *forum*. L'ur estudi va permetre deduir l'existència d'una relació entre un i l'altre.

La primera cosa que es va observar és que les dimensions de l'edicle a la seva base són pràcticament 12 x 18 peus. Si es dibuixa una paral·lela al costat menor del *capitolium* —paral·lela a la vegada al *decumanus* de la ciutat— (Fig. 1, costat dret), ens sorprèn descobrir que aquesta paral·lela talla el costat de l'edicle, que fa 18 peus a una distància de 5 peus del vèrtex superior esquerre, i que la hipotenusa del triangle format per aquests dos catets, 5 i 12, mesura exactament 13 peus. Ens compareix aquí un triangle pitagòric, el 5:12:13, que ens ajuda a establir el sistema aplicat per orientar la ciutat.⁴⁷

Aquest mètode consistiria a *Pollentia* a obtenir, en primer lloc, l'alineació N-S solar a migdia, mitjançant l'ús del *gnomon*, tal com explica Vitruvi (Fig. 3, segons G. Moscarà⁴⁸) i, a continuació, es dibuixaria a terra un triangle 5:12:13, alineant-ne la hipotenusa (13) exactament en la direcció N-S, i s'obtindrien així mitjançant els dos catets (5 i 12) les alineacions dels vials. Evidentment hi ha dues possibles solucions segons que situem el triangle a la dreta o l'esquerra de l'eix N-S, cap amunt o cap avall. L'aplicada a *Pollentia* és la que ens dona un *cardo* direcció que pràcticament coincideix amb la direcció NNO-SSE, seguint la línia de màxima pendent topogràfica. Un cas semblant d'orientació es recull a la fig. 4, explicada per Tine Kurent⁴⁹ pel replantejament del palau de Diocleciana a

⁴⁴ ORFILA, M.; MORANTA, L. *AEArq* LXXIV, 2001, pàgs. 221.

⁴⁵ ORFILA, M.; ARRIBAS, A.; CAU, M. A. «La ciudad romana de *Pollentia*: El Foro», *AEArq* LXXII, 1999, pàgs. 99-118; MAR, R.; ROCA, M. «*Pollentia* i Tarraco. Dos etapas en la formación de los foros de la Hispania Romana», *Ampurias* 51, 1998, pàgs. 105-124.

⁴⁶ RIKWERT, J. *La idea de ciudad. Antropología de la forma urbana en el mundo antiguo*, Madrid 1985.

⁴⁷ Recordem que els triangles pitagòrics són els triangles rectangles els costats dels quals són nombres sencers, 3-4-5; 5-12-13; 6-8-10... Són triangles utilitzats en la construcció per replantejar angles rectes.

⁴⁸ Se situa una vara vertical (*gnomon*) sobre una superfície plana i es dibuixa una circumferència centrada. Quan l'ombra solar matinal del final de la vara toca la circumferència es marca el punt de contacte. El mateix es fa quan l'ombra vespertina toca la circumferència. Aquests dos punts són simètrics respecte a l'eix nord-sud, per tant, la bisectriu de l'angle que uneix els dos punts amb el peu del *gnomon* és la direcció nord-sud solar.

⁴⁹ KURENT, T. «Cosmogram of the romanesque basilica at Sticna, Yugoslavia», *Fakulteta za Arhitekturo, Gradbnistvo in Geodezijo*, Ljubljana 1977-78, pàgs. 37.

Split. Podem aquí imaginar una escena semblant a la fundació de *Pollentia*, amb els àugurs, els agrimensors...

Aquest plantejament duu com a conseqüència repassar l'orientació de les trames d'altres ciutats i descobrir que o bé apliquen el criteri de *Pollentia* amb el triangle 5:12:13, o bé apliquen el triangle, també pitagòric, més conegut, 3:4:5. A la fig. 5 podem veure un dels sistemes d'aplicació dels dos triangles pitagòrics més utilitzats, amb la hipotenusa orientada N-S i els dos catets assenyalant les direccions que tindran els *cardo* i *decumanus* en cada cas.⁵⁰ A la fig. 6 en tenim dos exemples clars: *Iluro* (esquerra) i *Baetulo* (dreta). La primera ciutat està orientada amb el triangle 5:12:13, com *Pollentia*, i la trama de *Baetulo* es defineix mitjançant un triangle 3:4:5.

L'elecció d'un triangle 3:4:5 o 5:12:13 és condicionada, com sembla, per la topografia, la presència de la mar o d'un riu segons la casuística, és a dir, generalment es fa coincidir una alineació (*cardo*) amb la línia de màxima pendent del terreny, la qual cosa facilita l'evacuació d'aigües pluvials i residuals. En aquest sentit és significatiu el cas de *Volubilis*, on observen l'aplicació dels dos triangles adaptats a dues diferents línies de màxima pendent del terreny (Fig. 7).

S'han investigat nombroses orientacions de ciutats, teatres, vil·les..., i s'ha pogut comprovar que una gran majoria orienta els eixos ortogonals de carrers, escenaris o murs seguint els eixos coordinats definits pels triangles 3:4:5 o 5:12:13.⁵¹ L'elecció del triangle, com s'ha dit, depèn de donar als *cardines* la direcció perpendicular a les corbes topogràfiques, i als *decumani* la paral·lela.

Amb moltes reserves, una possible prova documental, la tenim si observam la fig. 8,⁵² una il·lustració d'Higini Gromàtic. Aquí veiem que els triangles que lliguen la *groma* amb un dels eixos de centuriació tenen una gran aproximació, no exacta, amb triangles 3:4:5 o 5:12:13, a més del corresponent a 45°.

Si, com expliquen diversos autors, comparam aquest diagrama de l'Arcedianus amb un diagrama del Palatinus (1564), aquest diagrama té nombroses errades en el text.⁵³ En primer lloc, segons els crítics, la paraula superior *Commons* seria realment la paraula *Gnommon*. Però si no fos una errada, aquest *Commons* seria equivalent a la paraula *Commons*..., provinent del verb *commonstro*, que vol dir *mostrar o indicar*, de la qual també deriva *commonitorium* = *norma a seguir*... En el diagrama, totes les hipotenuses dels triangles es defineixen com a *umbra occidens* (ombres solars que cauen des del

⁵⁰ És molt interessant analitzar aquest sistema «per la hipotenusa» dins les centuriacions. GUY, M. «Les orientations des parcellaires quadrilles», *RAN* 26, 1993, pàgs. 57-68.

⁵¹ Ciutats o Fòrums 3:4:5: Baetulo, Emerita Augusta, Caesaraugusta, Astorga, Italica, Valeria, Tarraco, Barcino, sector Est de Volúbilis, Como, Augusta Raurica, Cosa, Nerva, Alba Fucens, Iuliobriga... Ciutats o Fòrums 5:12:13: *Pollentia*, Iluro, Baelo Claudia, Clunia, Conimbriga, Celti, Ampurias, Valentia, Pompeia, Ostia, Sector Oest de Volúbilis, Cumes...

Les observacions s'han realitzat sobre planimetries publicades i s'ha donat per vàlid el nord magnètic marcat. En alguns casos hi ha desviacions d'uns 3 o 4 graus que entenem que poden ser causades per la declinació magnètica. La importància del cas de *Pollentia* consisteix en el fet que l'edicle (*auguraculum*) ens revela el nord-sud solar en època romana. Per això és el cas més clar on es pot observar directament i exactament l'aplicació del triangle 5:12:13.

⁵² Aquesta il·lustració és del llibre de RIKWERT, J. *La idea de la ciudad*, 1985. Citam aquesta bibliografia per l'interès que presenta la descripció dels actes fundacionals, la qual cosa permet imaginar el que va passar als primers moments de *Pollentia*, a més de la mateixa bibliografia del llibre dels agrimensors.

⁵³ CHOUQUER, G.; FAVORY, F. «Les Arpenters romains. Théorie et pratique», *Coll. Archéologie Aujourd'hui*, París 1992.

gnommon), quan, segons els autors, si es tracta efectivament d'un diagrama relacionat amb la forma de trobar la línia nord-sud, a un dels costats hauria de dir, sens dubte, *umbra oriens*. Si gosam interpretar en ambdós costats la inscripció *umbra occidentis* per *ombra que cau*, tindríem així diverses possibles línies de caiguda d'ombra des del *gnommon* a migdia. Finalment la frase escrita *linea orifatalis*, sembla ser una mala transcripció i realment hauria de dir *linea orientalis*. Si no fos incorrecta, es podria traduir per *línia per a la boca de la profecia* (*linea ori fatalis*).

És a dir, sembla evident entendre aquest diagrama com un diagrama demostrador de l'orientació solar ple d'errades de transcripció, però no deixa de ser interessant interpretar-lo com el document gràfic d'una norma indicativa (*commons...*), o plantilla de treball de l'agrimensor, de forma que orientant en direcció nord-sud solar una de les hipotenuses de triangle (*umbra occidentis*), triada prèviament per l'agrimensor segons la topografia del lloc, serveix per indicar a l'àugur (la *boca de la profecia*), segons el catet llarg, l'orientació dels decumans (la *linea ori fatalis*). Amb això la trama o retícula de la ciutat tindrà un bon drenatge en tenir els seus cardos orientats en la línia de màxima pendent del territori. Com a exemples s'han afegit a les imatges de *Baetulo* i *Iluro* unes petites rèpliques del diagrama orientat, assenyalant-hi la hipotenusa aplicable en cada cas, que ajuden a entendre el sistema d'orientació explicat.

Per tant, a *Pollentia* descobrim no sols el traçat ortogonal regular i les proporcions ordenades de la ciutat, sinó el sistema d'orientació d'una trama urbana. Això ens acredita un cop més que es tractava d'una planificació realitzada amb tots els coneixements d'agrimensura del seu temps, amb intenció d'implantar una ciutat estable de certa importància.

Per un altre costat, uns inicials estudis de les possibles traces de *Palma* revelen el predomini d'uns eixos NNE-SSO, situats entorn de l'Estudi General, aplicació d'un triangle 5:12:13 simètric al de *Pollentia*.

Arribats en aquest punt resulta prou evident que un procés tan senzill de plantejament, però tan extens quant a la regulació geomètrica, per a la implantació d'una ciutat costanera com *Pollentia*, que des de l'inici es preveu destinada a una població estable i bastant nombrosa, no té sentit si abans no es produeix una implantació rural proporcionada, adient per proveir-la de béns agrícoles i ramaders per garantir-ne la supervivència (independència de subministraments per mar), a més d'organitzar un possible comerç exterior.

3. LA PLANIFICACIÓ DE L'ESPAI RURAL DE L'ILLA DE MALLORCA

Pollentia és el jaciment arqueològic que més informació científica ha aportat a la historiografia d'època clàssica de les Balears. La fundació de la ciutat, amb independència dels paràmetres estrictament urbanístics que en varen permetre el disseny i l'execució, creiem que necessàriament havia de menester una actuació encaminada a la planificació de l'espai rural per tal de nodrir amb recursos frumentaris tant *Palma* com l'abans esmentada *Pollentia*.

El que sembla versemblant i més que plausible és que la creació dels nous assentaments es planificàs al mateix temps que l'estructura agrària que els donà el suport, imprescindible des d'un primer moment tant per a la recaptació de colons com per a la consolidació com a nuclis urbans amb independència de l'estatus jurídic que se'ls adjudicàs en el moment fundacional i/o del que en posterioritat es va donar com a resultat

de les diferents polítiques dels darrers anys de la República, cosa que afectà les disposicions legals de l'Estat romà.

Les evidències que ens deixa una cultura pretèrita, sovint més que minses, no sempre ens permeten fer la interpretació desitjada de la manera en què es varen crear, desenvolupar i desaparèixer. Tot allò que veiem sobre un espai geogràfic que s'estructurà va tenir unes repercussions molt més enllà de l'àmbit cronològic i cultural en què es va crear.

En tractar d'evidències, aquí ens referim a les que l'ocupació romana de Mallorca va deixar escrites sobre, almenys, una part del territori de l'illa i que, sens dubte, estaven lligades a la fundació de les colònies de *Palma* i *Pollentia*.⁵⁴

La intervenció sobre el terreny que es va produir com a conseqüència de la conquesta romana de l'illa fou una nova estructura en la distribució i l'ordenació d'almenys l'espai que actualment ocupen les actuals comarques del Pla i el Raiguer. Ens referim a la *centuriatio*. Aquest terme és un neologisme llatí amb el qual es defineix un tipus de parcel·la romana, caracteritzada per conformar un reticulat ortogonal de camins i propietats en el territori sobre el qual és projectada.

La *centuriatio* no tan sols es pot reduir al projecte resultant de les accions que realitzi la persona, l'agrimensor, que té per ofici canar terrenys subjectes al que determinen les lleis fonamentades en les tècniques de l'agrimensura. La materialització del que suposa aquesta obra d'enginyeria va més enllà del que suposa la determinació de dividir i mesurar les superfícies agràries i les particions d'uns terrenys que poden ser objecte de consideració econòmica, estratègica. De fet, cal acceptar que hi intervenen altres factors que, d'una manera o d'una altra, posen de manifest el grau de romanització dels territoris centuriats. Aquesta obra d'enginyeria era també una operació fiscal, en la mesura en què l'Estat romà tenia coneixement de les terres donades en propietat o arrendament als colons, cosa que facilitava als recaptadors el càlcul del valor dels lloguers o els impostos per pagar. Al mateix temps, és una operació jurídica en la mesura en què les terres centuriades, així com la xarxa viària que comporten, adquireixen uns estatuts legals.⁵⁵ A més, també hi trobam un factor polític, que incideix directament en el procés de romanització de les terres conquerides, ja que la *centuriatio* esdevé un pla estratègic i colonial que afecta tant les zones on es planifica com les que directament hi estan relacionades. Tots aquests aspectes convergeixen en un interès de tipus econòmic, perquè suposa una valoració pecuniària d'un espai posat en explotació.

La manera en què els agrimensors romans treballaven per a la consecució d'un cadastre que respongués al tipus definit com una centuriació no va ser gaire diferent de l'emprada pels que treballaren en la planificació de les ciutats. L'agrimensor, una vegada situada la *groma*,⁵⁶ seguint unes pautes iguals a les abans descrites en el cas de *Pollentia*, en primer lloc, traçava el *Decumanus Maximus*, tenint en compte, a més dels punts cardinals, la morfologia del territori amb la intenció d'aprofitar i optimitzar el màxim

⁵⁴ GARCÍA RIAZA, E.; SÁNCHEZ LEÓN, M^a. L. *Municipalización*, pàgs. 51 seg.

⁵⁵ CHOUQUER, G.; FAVORY, F. *L'arpentage romain*, París 2001, pàgs. 45: «Le plan est un document définitif, destiné à séjourner dans les archives de la *res publica* au profit de laquelle il a été établi. C'est un document juridique auxquelles arpenteurs devront se référer et qui concerne: les terres divisées et assignées, celles où on procède à des assignations coloniales ou nominales; les terres questoriennes, c'est-à-dire celles qui sont vendues; en fin les terres vectigaliennes, celles qui sont engagées dans de contrats de location généralement de longue durée; celles qui sont divisées par la scannation ou la strigation.»

⁵⁶ Aparell a manera d'alidada, que serveix per definir alineacions perpendiculars o paral·leles.

d'espai possible. Un cop projectat aquest eix, hi calculava perpendicularment el que esdevindria el *Cardo Maximus*. Paral·lelament a aquests, es traçaven els altres eixos secundaris i el resultat era una retícula ortogonal. Així cadascun dels espais que conformaven aquest entramat responia a la superfície que coneixem com a centúria.⁵⁷

La perdurabilitat de cadastres d'època romana a Mallorca fou constatada per primera vegada a les comarques del Migjorn, concretament a ses Salines, Santanyí i Calonge.⁵⁸ Amb independència de la valoració que se'n pugui fer, és a la zona del Raiguer i el Pla on ha perviscut amb major claredat l'entramat agrimensur, tant pel que fa a la conservació de les traces més importants com pel que fa a la superfície subjecta a modulació.

L'ordenació de l'espai en el territori illenc que més s'ajusta als preceptes tècnics i legals que regien els treballs d'agrimensura dictats per la capital del Tíber, la trobam localitzada aproximadament dins l'àmbit geogràfic que es desenvolupa entorn dels nuclis d'Inca i Sencelles amb llurs termes municipals, així com en els dels actuals municipis veïns. L'extensió total de l'espai objecte de divisió és, a hores d'ara, molt difícil de calcular, però el que sí que sembla evident és que tenia com a límits naturals la serra de Tramuntana al nord i a l'oest les petites elevacions del puig Blanc, puig de Son Seguí i Xorrigó. Més complicat és definir els límits que tenia amb les terres de Llevant.

Tal com hem dit abans, les *centuriationes* implicaven la creació d'una xarxa viària, d'altra banda necessària per facilitar l'accés a les propietats. Per aquest motiu regia una normativa legal que regulava des de l'amplària dels camins a l'ús que se'n podia fer.⁵⁹

Els exemples de traces més clares que han perdurat són els que corresponen a l'actual carretera comarcal 713, que uneix Palma amb Alcúdia, en concret en el tram entre les poblacions de Consell i Inca, el camí Vell de Muro i el camí de Santa Eugènia a Sencelles. Així el tram de la C-713 que correspondria clarament a un eix del cadastre és el comprès entre Consell i Inca. Alguns autors l'han considerat com la via romana que comunicava *Pollentia* i *Palma*. Paral·lels a aquesta recorren, a una distància de 2.840 m, el camí Vell de Muro, entre Biniagual i Son Ramis, i el camí que surt del cementiri de Santa Eugènia i arriba a Sencelles. Aquest ja apareix al mapa del cardenal A. Despuig (1784). Surt del primer poble per davant del cementiri, passa per les possessions de Son Sant Joan i So na Rossa, per entrar finalment a Sencelles. Si bé a primera vista presenta un traçat molt irregular, atès que discorre per sobre d'una petita falla que separa el pla de Biniali del de Laià, manté una orientació relativa comuna a la resta de traces, i també s'adapta al mòdul proposat.

Paral·lels a aquest, també cal esmentar el camí del Raiguer,⁶⁰ i l'eix viari que

⁵⁷ La centúria clàssica per excel·lència és la que esdevé un quadrat de 20 per 20 *actus* de costat, que de forma genèrica correspondria en el sistema mètric a 710 per 710 m. Sens oblidar que tampoc no és l'única mesura que coneixem com una centúria. S'han constatat centúries rectangulars. Malgrat la circumstància, responen a una mesura fonamentada igual que les primeres en la unitat longitudinal corresponent al peu romà. Altres mesures directament relacionades amb la centúria són: *actus*, mesura de longitud que consta de 120 peus; *iuguerum*, mesura de superfície que consta de dos *actus* quadrats; *heredium*, igual que l'anterior formada per dues *iuguera*, i *laeterculus*, superfície que suposa la quarta part d'una centúria. Vid. ARIÑO GIL, E. *Centuriaciones romanas en el valle medio del Ebro*, Logroño 1986.

⁵⁸ ROSSELLÓ VÉRGER, V. M. «La persistencia del catastro romano en el Migjorn de Mallorca», *Estudios sobre centuriaciones romanas en España*, Madrid 1974, pàgs. 137-155.

⁵⁹ IGLESIAS, J. *Derecho romano. Instituciones de derecho privado*, Barcelona 1985, pàgs. 347.

⁶⁰ El camí del Raiguer discorre de forma més o menys clara des de Marratxí fins a Pollença, i passa per la comarca que li dona nom. El seu traçat delimita de qualque manera l'encontre del vessant sud de la serra de Tramuntana amb les comarques més planeres del Raiguer. És del tot significatiu que a la possessió de Son Fiol,

actualment discorre per la plaça i passa ajustat a l'orientació de l'obra de l'església de Santa Maria la Major d'Inca.⁶¹ Aquest es plasma en el territori i conserva una mètrica quasi perfecta respecte a l'eix meridional, la carretera C-713, fins a arribar dalt de les costes de ses Veles.

Pel que fa a les traces que teòricament corresponien a *cardines*, la més important és el camí que uneix les viles de Consell i d'Algaida. Aquest camí surt de Consell per, passant per sa Garrigueta i ses Alqueries, arribar a la vora del cementiri de Santa Eugènia, als afores del poble. D'aquí, coincidint amb la línia que separa el terme de Sencelles del de Santa Eugènia, segueix en línia recta fins a arribar a l'abeurador de Son Pujol, lloc on es desvia per seguir cap a Algaida. Aquesta traça presenta dues parts clarament diferenciades: la primera, entre Consell i Santa Eugènia, que si bé no correspon al traçat de l'hipotètic cadastre, sí que manté una relativa orientació prenent com a referències els extrems de l'esmentat tram; el segon tram, de Santa Eugènia fins a Son Pujol, conserva l'orientació i s'adapta a la retícula proposada.

El fet que emprem els termes *decumani* i *cardines* és causat per la impossibilitat de localitzar el *locus gromae* i poder saber, així, si aquests eixos estan situats canònicament respecte al que serien el *Cardo Maximus* i el *Decumanus Maximus*. En realitat, el fet de no localitzar el *locus gromae* no vol dir que no es puguin situar correctament els eixos principals de la *centuriatio*, ja que els elements que la configuren, per si sols, ens poden aportar suficient informació.

De qualsevol manera, si relacionam tant les traces abans descrites com les que per llur poc relleu no hem descrit, observam que formen una retícula ortogonal, evidentment incompleta. L'estructura que conforma l'entramat ortogonal no es limita tan sols a la centúria, ja que entre el camí Vell de Muro, la carretera Palma-Alcúdia i el poble de Sencelles, veiem com es van repetint intervals de quatre centúries, cosa que, si atenem Varró, s'adapta a la mesura corresponent al *saltus*.⁶²

que a l'extrem sud-oest limita amb el camí, es trobà la basílica paleocristiana del mateix nom. Malauradament aquesta basílica, després de l'excavació, fou un altre cop sepultada, cosa que sens dubte ha produït un més que lamentable perjudici per a la ciència.

⁶¹ El camp que s'estenia a la capçalera d'aquesta església, avui totalment urbanitzat, era l'anomenat Camp de l'Oca. En aquest, hi havia una font vora la qual es guardava una làpida funerària de marbre (VENY, C. *Corpus de las inscripciones baleáricas hasta la dominación árabe*, Madrid-Roma 1965, núm. 17) amb la transcripció:

SVLPIA GALIENI / VIXIT ANNIS XXV / ME(n) SIBVS V. / [a]VE.

Seria fàcil caure en la temptació de relacionar aquí la làpida amb una possible necròpoli, per tal de relacionar aquesta amb una traça viària, atesa la localització més comuna que tenien les necròpolis en el món romà: a la sortida de les ciutats i vora les vies. «Comme le rapporte Ciceron (*De Legibus*, II, 23), il est interdit depuis la loi des Douze Tables d'enterrer les morts à l'intérieur de la ville (Rome). L'interdiction, qui est essentiellement de nature religieuse, était valable aussi pour les villes de province. Les morts devaient être enterrés hors de «pomerium», cette limite religieuse invisible, soit hors de (coincident généralement avec le «pomerium») lorsque celle-ci existait. Mais les premières tombes se trouvaient à proximité immédiate du rempart et tout naturellement pour des raisons de commodité, les nécropoles se développaient le long des routes qui sortaient de la ville...» (PELLETIER, A. *L'urbanisme romain sous l'Empire*, Paris 1982, pàgs. 161) Però, per desgràcia, la inscripció, avui desapareguda, és l'únic element arqueològic del qual disposam per mantenir aquesta hipòtesi. Així mateix C. Veny la qualificà com un «cipo rectangular de forma apaisada, de bastant espesor, algo mutilado en la parte derecha». Cal dir que l'accepció de *cippus* es pot entendre tant com a columna funerària o bé com a fita d'un camp. Al nostre entendre, l'autor es refereix a la primera accepció.

⁶² Mesura de superfície de 4 per 4 centúries, FAVORY, F. «Proposition par une modélisation des cadastres ruraux antiques», *Cadastres et espace rural, Table Ronde de Besançon*, Besançon 1980.

A més de la relació entre les traces, cal així mateix esmentar la relació que hi ha entre els pobles de Sencelles i Consell. Sencelles té un traçat ortogonal que s'adapta de forma sorprenent a l'orientació proposada per la nostra hipòtesi. El mateix tipus de traçat presenta Consell i, si mesuram la distància entre ambdós pobles respecte als eixos d'una retícula ortogonal orientada entre 59° i 61° sexagesimals i la dividim en centúries quadrades de 710 x 710 m, observam que les mesures són gairebé exactes.

Malgrat l'existència, a nivell d'hipòtesi científica, d'una ordenació del camp de l'illa de Mallorca, a l'època en què Roma assolí el domini directe de les Balears, cal ser conscient que el simple fet de plantejar l'existència d'una *centuriatio* és qualque cosa més que la representació de les marques físiques que haguera pogut deixar sobre el terreny. És el document que ens permet fer una lectura de la realitat geogràfica d'un moment cronològic i així permetre la comprensió de la pervivència d'altres posteriors o en altres espais com per exemple els urbans.

A mode de conclusió podem establir que totes les proves apunten cap a una seqüència de conquesta, posterior planificació i execució final del pla dissenyat per Roma. Podem establir amb precisió la cronologia de la primera d'aquestes fases, 123 aC; resulta difícil ubicar temporalment la segona, que pogué ser conseqüència immediata de la primera o podria tractar-se, cal no menystenir aquesta hipòtesi, d'una planificació de poblament i explotació bastida abans de la conquesta. I finalment, una tercera fase de realització dels plans preconcebuts que, cada cop amb més evidències, podríem ubicar a partir de finals dels vuitanta i dècada dels setanta del segle I aC. Ens sembla prou fonamentat que Roma, abans de l'expedició meteliana, ja té un cabal de coneixements sobre les Illes, encara que resulta difícil de precisar l'abast d'aquesta informació. És per això que, en l'estat actual dels nostres coneixements, fóra arriscat determinar si Roma va posar peu a les Balears amb un patró de poblament i explotació planificat d'antuvi o si, contràriament, una vegada examinat l'abast i les possibilitats de les terres que acabaven d'incorporar-se sota la fèrula de la República, es decideix extreure'n un benefici econòmic i establir-hi un nombre important de colons. Sembla evident, però, que la fundació de ciutats, *Palma* i *Pollentia*, i el planejament i execució del cadastre sobre sòl rústic han d'anar íntimament lligats; la mateixa naturalesa d'un assentament de colons implica el repartiment de terres i seria difícil d'explicar l'arribada d'alguns milers d'hispanoromans a un arxipèlag modest enclavat al bell mig de la Mediterrània occidental si no estaven esperonats per una compensació en forma d'una propietat rústica. A més, els anys imprescindibles per iniciar i avançar la construcció de les ciutats illenques pressuposaven un mínim de producció de queviures, que, en un moment tan primerenc del poblament, no podia dependre únicament del subministrament per via marítima.

Són moltes les ombres que planegen encara sobre les primeres petjades que Roma imprimí en sòl balear; en tot cas, però, les *Baliares* ingressen en una data tardana en el complex procés que coneixem com *Romanització*, sobretot si la confrontam amb la patent proximitat geogràfica entre ambdós indrets. Però una vegada incorporades a l'òrbita romana no l'abandonaran fins a una data també molt tardana havent esdevingut un dels últims reductes de romanitat de l'Europa occidental.